

Добрянський Володимир Казимирович
археолог, спелеолог, дослідник
старожитностей, фортифікації
та топоніміки

ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНОГО МОКЛЕКОВА: ОНОМАСТИКА, АРХЕОЛОГІЯ, ГЕОПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА НАУКА ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА

В археологічних та історичних студіях залишаються багато невирішених питань стосовно локалізації літописних географічних назв на теренах Західного Поділля. Успішно в цьому напрямку працює така наукова дисципліна, як історична географія. Це дуже прекрасно, адже результати таких досліджень поглиблюють наші знання про давню історію нашого краю й розкриваються невідомі та маловідомі сторінки історичного минулого рідної землі.

Проте залишається безліч невирішених проблем стосовно не лише локалізації літописних географічних назв на Західному Поділлі, але й етимології їх походження. Тому фахівцям, котрі досліджують старожитності середньовічного часу, необхідно звернути більшу увагу на збирання топонімного матеріалу. Іноді в них зберігається пласт давньоруської мовної лексики. За допомогою етимологічного аналізу топонімів можна відтворити назви давніх поселень (які не зафіксовані в літописах), так локалізувати ті, що були засвідчені у джерелах.

Досі залишається нез'ясоване місце локалізації літописного Моклекова. Про цей ойконім є звітка в Іпатіївському літописі за 1211 рік, коли «по томъ же Лестко не може пріати Галича: но шедъ около Теревовля и около Моклекова, Збаряжа, и Быковень взятъ бысть ляхи и русью, и взя плень велик и вьротился в Ляхи» [Гал-Вол., 82; Літ. Рус., 374]. В науковій літературі немає чіткої вказівки на місце знаходження цього ойконіма, але поширена «аксіома», наче Моклеков знаходився поблизу с. Біла Чортківського р-ну Тернопільської обл. адже там знаходяться три давньоруських городища, а неподалік, колись розташовувався хутір Мокляки. Аби повністю пересвідчитися у правдивості таких даних, необхідно врахувати інформацію, яка прихована в мікротопонімії. Її лінгвістичний аналіз буде вагомим аргументом спростування чи підтвердження факту існування літописного Моклекова. Саме **ономастика** як лінгвістична дисципліна може допомогти історикам та археологам вирішити ці питання.

Вперше інформацію про місцезнаходженні *трьох городищ* поблизу с. Біла, на поч. ХХ ст. подав польський археолог В. Пшибиславський [16, с. 22; 17, s.135], а в 1990-1992 роках обстежував автор статті [5, 47-52; 6, 354-364; 7, 44-48]. У наведеному нижче переліку подаються пам'ятки, котрі відкриті та опрацьовані.

а) Городище Біла I (охоронний № 2882) знаходиться в урочищі **Монастирище** або **Костьолисько**, на ньому виявлено та обстежено старожитності черняхівської і Лука-Райковецької культури та XII-XIII ст.

б) На протилежному (лівому) схилі яру в урочищі **Батурова гора**, розташоване «городище» Біла II (охоронний № 2885). Укріплення у вигляді чотирикутниками із ламаними гранями має два рови шириною 2,5-3 м, які залягають вглиб на 0,5 м. Між ними знаходиться вал завширшки 2,5-3 та висотою 0,5 м. Жодних археологічних артефактів там не зафіксовано. Висловлюємо припущення, що «городище» Біла II може відноситися до категорії

городищ-сховищ [5, с. 49; 6, с. 358-359, рис. 2, 2], а ймовірніше – належати до об'єктів польової фортифікації, тобто – це міг бути оборонний табір. Зокрема: на протилежному, лівому схилі яру, між городищами в урочищах **Чарна (Черна)** та **Замкова гора**, автором обстежена квадратна споруда розміром 50x50 м. [5, с. 50; 6, с. 359, рис. 4, 2]. Очевидно, що це був редут ранньомодерного часу [7, с. 45].

в) Городище Біла III (охоронний № 2884), знаходиться в урочищі **Чарна (Черна)**. Розміщене на протилежному, лівому березі глибокого яру, крізь який протікає потік **Порієво**. На ньому виявлено матеріали культури Лука-Райковецької та X-XI ст. [5, с. 49; 6, с. 359].

г) На тому ж, лівому березі потоку **Порієво**, в урочищі **Замкова гора** було виявлене нове, невідоме городище XII-XIII ст – Біла IV (охоронний № 2883) [5, с. 50; 6, с. 359; 7, с. 45].

Отже, наразі маємо три об'єкти довготривалої фортифікації, які знаходяться у різних ландшафтах пересічної місцевості – вони розміщені на похилому плато лівого берега річки Серет й на двох схилах

потока **Порієво**. Оскільки це є різні та віддалені між собою об'єкти, то в давньоруський час (як окремі населені пункти) вони носили свою власну назву. Тому за етимологічним аналізом мікротопонімів, можна вказати на таке:

1. Мікротопонім **Монстирище** або **Костолисько** є нове утворення. Вони походять від **монастир** – «відлюдне місце», «обитель» [ЕСУМ, 3, 506]; **монастирь** – «релігійна община монахів або монахинь» [ССМ, 1, 612] та **костел** (з польської **kosciol**) – «церква» [Митр. Іларіон, 2, 272-273]. Зазначаємо, що у топоніміці географічні назви із закінченням на **-ище (-исько)** вказують на місце знаходження об'єкта, якого вже немає, наприклад **монастирище** – «місце, де був монастир» [ЕСУМ, 3, 506; 7, с. 46; 14, с. 12-15]. У нашому випадку ці назви є наслідком народної етимології. Досі серед місцевого населення ходять різні легенди про існування у природному масиві (в межах археологічної пам'ятки), монастиря (або церкви). Народний епос оповідає, ніби в один момент за людські гріхи святиня провалилася під землю, говорить про різні підземні ходи, тощо. Для наших наукових досліджень ці легенди жодної цінності і вартості не мають, оскільки вони є казковими й міфічними сюжетами, які відображають лише поетичність та багатство народної уяви. Зазначмо, що усна народна творчість і народна етимологія є нічим іншим, як *казковим і фантастичним перекручуванням реальних історичних подій та фактів*. Ось тому, нехай ці легенди залишаються цінним джерелом для дослідження *фольклористів*, адже ця наукова дисципліна займається вивченням усної народної творчості і словесності.

2. Для нас цікавий мікротопонім, якого витіснив перший, **Батурова гора**. Його номінація становлення має антропонімне походження: ***Богатырь** [Мор., 14]; **Богатир** – «герой»; «богатир – «герой», «муж великої сили» [ЕСУМ, 1, 220; Тимч., 1, 368]. Походить з давньоруської мови від **богатырь**, **богатурь**, що було запозичене з давньотюркських мов: **bayatur** – «герой», споріднене з турецької **bahadur** – «хоробрий, герой»; з чагатайської **batur** – «сміливий, воєначальник», перської **bahadur** – «силач» [ЕСУМ, 1, 220]. В польській мові **bohater** має давню назву – **bohатыr**, яка також походить зі східних мов: з монгольської **baghatur**, татарської **bohadyr**. В угорській мові **baghatur** є скороченою формою **bator**, від якого виникло ім'я **Batory** – «відважний», «сміливий» [Glog., I, 371].

Для прикладу: вважається, що с-ще міського типу **Батури** Бахмутського р-ну Чернігівської обл. засноване у 1576 р. Стефаном Баторієм (1533-1586) як укріплений населений пункт і назване в честь польського короля [SGKP, I, 118]. Поселення виникло із посесивною формою на ***-ьп (*-ин)**, з твірною основою антропоніма на ім'я або прізвище **Батор/Батур** й мотивоване тюркським апелятивом **батур** – «герой, хоробрий» [Луч., 35]

Цікавим є факт, що в українській мові знаходимо аналогічний відповідник – **батура** – це «великий батіг, нагайка» [Гр. I-IV, 33]. Цілком правдоподібно, що за походженням назва «батура» в українській мові, також виникла внаслідок запозичення з тюркських мов, адже його твірна основа й семантика цілком тотожна їхньому значенню, а предмет відповідає символу влади та сили. Він не лише застосовувався у повсякденному побуті і сільському господарстві для приборкання тварин – а перш за все у давнину (навіть у пізньому середньовіччі та ранньому модерні), використовувався в якості зброї ближнього бою. На теренах України прізвище **Батура** доволі часто поширене на Покутті. Власне, в тому регіоні зняряддя праці або предмети повсякденного вжитку, найбільш відображені у прізвищевих назвах. Як зазначила Н. Вирста, «не дивно, що в основах прізвищ Покуття назви знярядь праці становлять найбільшу кількість серед назв неживих предметів. Адже їх людина використовувала щодня, з ними асоціювала й інших людей» [4, с. 121].

Таким чином, на підставі етимологічного аналізу топоніма засвідчуємо, що в XII-XIII ст. городище Біла I могло носити назву **Батурь** чи **Батуровь**, адже ойконіми з закінченням на ***-jь (*-ja *-je)**, або ***-овь/*-евь** належать до архаїчних географічних назв України [Купч., 125-151]. Тобто вони вказують на його власника, першопоселення, голову роду, родової общини і т.п. [7, с. 46].

3. Гідронім **Порієво** походить від **рити** – «рити», «копати» [Тимч, 2, 272]; **рий** – «яр»; **прорив** – «яр, утворений потоком води»; **проривина, прориття, розрий** – «руйнування, спустошення». Походить з старослов'янського **рыти**, праслов'янського **ryti** (<*ruti), пов'язане з чергуванням голосних **гъvati** – «рвати» та споріднене з литовським **rauti** – «рити, копати», індоєвропейського – ***ru/rou** [ЕСУМ, 5, 82-83]. У нашому випадку гідронім **Порієво** виник семантичним способом від дієприкметника **рити** за допомогою префікса **-по**, що означає «той, що риє», «проривається вглиб». У нашому випадку він відображає стрімку течію води, що проходить крізь V-подібну глибоку ущелину та прорізає її вглиб масиву. Такий гідронім, без сумніву, несе свою назву із давньослов'янського часу [7, с. 46].

4. Інший, мікротопонім **Чарна (Черна)** виник від іменника **чорний** у значенні «*кольору сажі, вугілля, найтемніший (протилежне білий), темний*». Походить з давньоруської *чорныи, чьрныи, чрьныи, черныи*, старослов'янської *чрънь* та праслов'янської *čьrнь(jь)*, <*čьrхпъ*; в польській мові – *czarna* [ЕСУМ, 6, 341-342; Рудн., 2, 10101-10102].

Зазначимо, що поряд із географічними назвами з основою «*білий*», «*чорний*» також є одними із продуктивних топонімів, які збережені до сьогодення часу в Україні й на території Славії. Тобто, у номінації виникнення мікротопоніма **Чарна (Черна)** відображена кольорова ознака довкілля навколишньої місцевості, адже в урочищі постає давній реліктовий, темний та густий дубовий ліс. У першому варіанті **Чарна** є новим утворенням, адже на формування мікротопоніма позначений вплив польської мови. Тоді в другому – **Черна**, позначається пласт давньослов'янської мовної лексики, який досі зберігся у географічній назві.

Цілком правдоподібно, що у княжу добу на городищі **Біла III** існував ойконім **Черна**, який отримав назву за кольоровою ознакою місцевості. Не заперечуємо можливості, що назва могла постати від давньоруського антропоніма, який засвідчений у назві **Черн** або **Черна** [Чуч., 358]. Від основи *чръни* засвідчувалися особові назви [ССМ, 2, 547] – спочатку це були імена та прізвиська, пізніше прізвища, зокрема: *Че(о)рн, Черникъ, Czernik, Czernos, Czornicha, Czernita, Чернякъ, Czernysz, Чернята, Чернышь, Черняк, Черница, Чернуха* [Демч., 84]; *Черна, Чернавка, Чернята, Чернота* [Мор., 206]; *Чорний, Чорній* [Рудн. 2, 10101-10102]; *Черной, Чернислав, Черничка, Черніг, Чернош* [Чуч., 358-361], тощо. Ці назви й досі поширені серед сучасних прізвищ українців.

5. Назва урочища **Замкова гора** виникло шляхом полонізації <**zamek** – «замок», «фортеця»; «укріплене місце», «господа феодального пана» [Грін, 74; Онац., 4, 467; ЕСУМ, 2, 232]. У цій назві відображена вказівка на місцезнаходження оборонної споруди. На жаль, давніх топонімів не засвідчено. Поруч знаходиться лише урочище **Лісок** та присілок села Біла, який носить топонімічну назву **Під ліском**. Вони є новими утворенням, які походять від апелятива «ліс». У нашому випадку – це невеликий лісовий масив та присілок, що розташований поруч нього [7, с. 47].

6. Тепер найголовніше: на рівнинній та похилій плато подібній рівнині лівих схилів потоку **Порісво** та річки **Серет**, між урочищами **Чарна (Черна)** і **Замкова гора** колись знаходився фільварок **Мокляки** – «*Moklaki, folwark na obszarze dworskim Bialej, powiat Czortkowski*» [SGKP, VI, 620]. Так український історик І. Крип'якевич зазначив, що «в околиці Теробовлі літописи згадують деякі поселення, які не вдалось ідентифікувати: на шляху до **Володимира – Станків**, в напрямі **Збаражя – Моклеків і Биковен**» [10, с. 35-36], а в статті «Деякі літописні назви з Галичини» подав дотичну інформацію й вказівку про те, що неподалік села Біла колись був фільварок **Мокляки**, а «на полях, мають бути три недосліджені городища» – при тому зазначив, що «досліди на місці могли б вирішити, чи ця назва й укріплення мають щось спільне з літописним **Моклековом**» [11, с.314]. Лише у географічно-археологічно-етнографічному покажчику до «Літопису Руського» (укладеного Л. Махновцем), все «таємне» перетворилося у «явне», – за народним висловом – це «горох змішався із капустою». Л. Махновець вказав на те, наче **Моклеков** розміщений на правому березі **Серету**, адже там знаходяться три городища та існував фільварок **Мокляки**. При тому наголошую, що Л. Махновцем допущена груба помилка: *фільварок та городища знаходяться не на правому, а лівому березі Серету* [12, с. 578]. Хто-хто, але Л.Махновець (при тім кандидат філологічних наук) прекрасно знав, що є така наукова академічна мовознавчо-лінгвістична дисципліна, як ономастика – але проігнорував: не поцікавився етимологією походження цих топонімів й не проконсультувався з відповідними фахівцями-лінгвістами. Усе вийшло у діаметрально протилежній площині до навпаки. Тому з легковажної подачі матеріалу Л.Махновця, уже в якості «достовірного джерела», ця «інформація» швидко поширилася серед науковців [13, с. 255-262], краєзнавців та Інтернеті. В географічному покажчику до «Галицько-Волинського літопису» (складеного А.Г. Плахоніним), було зазначено, що «важко ідентифікувати **Моклеків**, бо відсутні вказівки на його місцезнаходження. Приймаємо думку І.П. Крип'якевича, що він був розташований біля с. Біла Чортківського р-ну Тернопільської обл., де містився фільварк **Мокляки**» [Гал.-Вол., 182]. Знову застереження: не *фільварк* (адже це калька з польської мови), а *фільварок* – це перше; по-друге: І.П. Крип'якевич не дав конкретної вказівки, що в с. Біла знаходилося літописне місто.

Щоб розібратися в достовірності локалізації літописного **Моклекова** і з'ясувати етимологію географічних назв **Мокляки** та **Моклеков**, необхідно у першу чергу подати характеристику природного середовища та геологічну будову території, на якій знаходився уже неіснуючий ойконім.

Отже, колишній фільварок **Мокляки** знаходився на рівнинному плато, яке обмежене двома природними смугами між:

а) високим пологим схилом, який розлігся перед плато;

б) стрімкими схилами яру потоку **Порієво** й каньйоноподібної долини **Серету**, які складені із водонепроникних порід середньо- та верхньодевонських аргілітів та алевролітів – вище вони перекриваються неогеновими пісковиками, вапняками та покриваються неогеновими та четвертинними лесами та глинами.

Оскільки, волога та вода просочуючись із поверхневого ґрунту похилої тераси пагорба накопичувалася на плато подібній долині урочища **Мокляки** – вона не могла проникати вглиб масиву, адже на перешкоді були водонепроникні гірські породи. Через те, на цій долині виникла природна заболочена місцевість (були мочарі, на яких утворювалися навіть невеликі озерця), тому ця ділянка була вкрита пахучою болотною рослинністю та луговою травою. Ось тому, в ХІХ та поч. ХХ ст. головним напрямком господарства на **Мокляках**, було бджільництво. Власне фільварок **Мокляки** отримав свою назву від однозвучного мікротопоніма, який засвідчував особливості природного фактора – це заболочена місцевість.

За етимологією походження **мокляк** – «це низина, залита водою»; «все мокре». Аналогічні відповідники: **моклиця** – «мокрота», «місце, що заливається весняною водою»; **мокрovina** – «багnistий ґрунт, багно», «злегка заболочена низина»; **мокр'як** – «мокре, болотисте місце», «все мокре»; **мокликуватий** – «сирий», «болотистий»; **мокр'яни** – «багно». Вони походять з старослов'янської мочити, мокръ, церковнослов'янської мокіяти та праслов'янської тосіті, токпоті, токръ – споріднені з литовським takane – «калюжа»; латвійським takna – «болото, трясовина», muklajs – «трясовина» [ЕСУМ, ІІІ, 498-499].

Від **мокра/моква/мокляк** – «моква», «мокре місце» виникли географічні назви. Наприклад, від **>мокр'яни** – «люди, що поселилися на мокрому місці» походять населені пункти на Львівщині: **>Мокр'яни** (згадуються за 1441р.) біля Дрогобича, а на Мостищині – **Мокр'яни Великі та Мокр'яни Малі**, які фіксуються у документах за 1531 р. [Купч., 74]. На Переяслав-Хмельниччині Київської обл. над р. Броварка, розташоване с. **Помоклі** [СГУ, 70]. Також відомі населені пункти, як ***Моквинь** (1445 р.) на Волинській землі; ***Мокрець** (1445 р.) Київської землі; **Мокр'ячане** (1498) поблизу Володимира – ці назви виникли за місцем проживання людей [ССУ, І, 607].

Однак ойконім **Моклеков** має антропонімне походження, який вказує на особу, в чиєму підпорядкуванні знаходився населений пункт – тобто, ним був антропонім ***Моклекъ**. Про це, поряд з іншими відповідниками, було зазначено в «Етимологічному словнику літописних географічних назв Південно-Західної Русі», який був виданий у 1985 році Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні, над укладанням якого працювали фахівці із ономастики [ЕСЛГНПР, 89], про це вказують та доводять провідні фахівці з ономастики – наприклад, Д.Бучко [1, с. 207-215; 2, с. 90-93; 3, с. 42-51], В.Котович [8, с.13-20; 9, с. 357-363]. В давніх особових назвах зустрічаються прізвища чи прізвиська, наприклад: *Второй Моклоковъ, Губа Моклоковъ* [Мор., 64, 66]; *Мокрицький, Мокрій* [Рудн., 2, 826]; *Мокр'ячкии* [ССМ, І, 607]; навіть серед теперішніх прізвищ, іноді зустрічається *Мокляк, Мокловський*, тощо.

При тому наголошуємо вкотре, що ойконіми із закінченням на ***-овъ/*-евъ** мають антропонімне походження. Тому щоб ототожнювати дві географічні назви **Мокляки** та **Моклеков** (які лише подібні за звучанням та змістом, але протилежні за походження) – це нонсенс, який суперечить логіці та здоровому глузду [7, с.48]

Необхідно зазначити, що географічна назва **Мокляки** з закінченням на **-и**, може вказувати на антропонімне походження – це міг бути рід (чи родина), яка поселилася на означеній території. В нашому випадку це неправдоподібно, адже ми маємо докази того, що назва виникла від *особливостей природного ландшафту урочища*.

У цій ситуації відбуваються дивні речі: чому дослідники зазвичай звикли лише копіювати інформацію з інших публікацій, але не аналізувати події, зокрема в контексті воєнної науки. Перш за все для широкого загалу в Інтернеті виставлені «карти Фредеріка фон Міга». Вони склалися воєнними

топографами для військового відомства Австрійської корони, на яких чітко, ясно і конкретно зазначені відомості воєнного характеру:

- а) *природні фактори;*
- б) *шляхи та комунікації;*
- в) *об'єкти військового призначення.*

Надзвичайно великою цінністю «карт Фредеріка фон Міга» полягає в тому, що зазначені давні шляхи, які функціонували у княжу добу й використовувалися у XVIII ст. На цих картах вказаний шлях, що вів з давнього Галича до Тереховлі. Правда, після Першого та Другого поділу Польщі 1772 і 1775-х років (коли Галичина відійшла до Австрійської Корони), вже почали будуватися нові стратегічні дороги, а багато старих транспортних комунікацій втрачали своє значення.

Тому виникає запитання: для чого краківському князю Леську, який зі своїм військом прийшов на допомогу малолітньому Данилу (майбутньому королю Галицько-Волинської держави), щоб допомогти залишитися на престолі у княжому Галичі, надовго затримуватися? Адже це не була повномасштабна війна, завданням і ціллю якої ставилося мета, щоб захопити й загарбати чужі території та отримати над ними політичний і економічний контроль. Зазначаю, що під час проведення повномасштабної війни залучалися всі сили, засоби та ресурси країни. Тому воєнні операції проводилися за всіма правилами тактики та стратегії науки воєнного мистецтва. Вони залишаються актуальними досі, а саме: політична та економічна дестабілізація; знищення господарської інфраструктури; контроль над комунікаціями; нанесення ударів з фронту, тилу, флангів; контрудари; оточення і знищення живої сили противника, його техніки, фортифікацій, тощо.

У випадку з краківським князем Лесько – це була локальна війна, або воєнна операція з політичною ціллю, адже він прибув зі своїм військом із конкретною метою:

- а) *допомогти малолітньому Данилу Романовичу приборкати галицьке сепаратистське боярство;*
- б) *позбавити Угорщину політичного впливу на Галич;*
- в) *отримати винагороду за воєнну допомогу і благополучно дійти до рідної домівки.*

Зазвичай такі локальні війни відбуваються за методом римського імператора Юлія Цезаря: «*Прийшов, побачив, переміг*», точніше – «*пан, або пропав*». Оскільки Лесько не зміг взяти Галич, то перед ним постало завдання, щоб розвернути своє військо і рухатися швидкими темпами назад, аби скоріше дістатися рідної Польщі. По дорозі на Батьківщину (щоб заплатити своєму війську за похід), найнеобхідніше було *захопити багаті міста, пограбувати їх та отримати гарну і багату здобич*. Тому він вибрав і вирушив зручним битим шляхом з *Галича на Тереховлю*, відстань якої сягала близько 100 км. З воєнної точки зору це було розумне і правильне рішення. Адже якимсь блуканням по тилах виснажувало військо і втрачався дорогоцінний час.

Тепер логічно уявимо таку картину: для якої потреби й мети Леську знадобилося вирушати обхідними маневрами? Йому прийшлося би просунути десь вниз, вздовж небезпечного та важко прохідного каньйону Дністра на кілометрів коло 70. Потім звернути ліворуч вгору, в бік Тереховлі – і знову долати додаткових 100 км. Мало того: десь на половині шляху просування війська, знову би прийшлося звернути вправо до 50 км., щоб потрапити до Моклекова, а звідти знову долати додаткових 50 км. Це якийсь надзвичайний «оригінальний» задум, «неперевершена» військова тактика – мабуть князь Лесько, який приймав участь не одній битві та провів чимало походів, є прототипом Івана Сусаніна. Правда Сусанін завів вороже військо в грузькі болота, а князь Лесько згубив би своє.

Однак пройти шлях з Галича до Тереховлі було не так просто і легко, як нам здається на перший погляд. Наприклад, на території Тернопільщини потрібно здолати кілька природничих районів. Найнебезпечнішими були межі *Монастирського та Бережанського горбогірних лісових районів*, які в геологічній будові позначені *стрімкими, спадистими і крутими схилами та вузькими долинами*. Далі шлях вів, на перший погляд «зручнішим» – це *Тернопільським природним районом*, який за морфологічними ознаками вважається *рівнинним плато*. Однак це оманлива думка. Насправді територія Тернопільського природного району дуже сильно посічена *густою гідрологічною мережею і мала в той час сильно заболочені місцевості (наприклад степ Панталіха)* [15, с. 165-170]. Були великі незручності, стосовно подолання водних перешкод. Якщо р. Стрипа має похилі схили, які поступово і плавно звужуються в сторону водойми – її було легко, без жодних зусиль і проблем долати. Але Гнізну та особливо Серет, ставало дедалі складніше і важче форсувати тому що за характером і генезисом геологічного формування, вони є проміжні – тобто утворені за принципом *як гірських, так степових*

річок. Вони мають швидку течію, проходять крізь широкі каньйоноподібні долинами із великими заболоченими заплавами. Береги над каньоном надзвичайно стрімкі й обривисті, а схили були вкриті останцями давнього пралісу.

Враховуючи таке несприятливе природне середовище, князь Лесько не міг й не мав можливості проводити військову кампанію вглиб територій перед Тербовлею й маневрувати по тилах. Йому було вигідно і зручно просуватися старим битим шляхом в сторону Тербовлі через те, що на відкритій місцевості можна легко помітити противника, розгадати секрети його маневрів та можливі плани нанесення удару. Без труднощів (під час збройного зіткнення), можна розгорнути позиції та сконцентрувати й зосередити усі свої сили і резерви. Потім із вдало вибраного і зручного плацдарму для оборони, дати рішучу відсіч атаці противника.

У катастрофічній ситуації опинився князь Лесько тоді, коли б зійшов із головного шляху та обхідним маневром пройшовся по глибоких тилах, перед самими підступами до Тербовлі. Тоді його військо було змушене долати не лише *широку пересічну болотисту місцевість, але залишалося завжди поміченим під час просування чужою територією.* Інший непередбачуваний фактор – це незручності під час проходження крізь *густі ліси, круті схили, вузькі глибокі ущелини долин, які перпендикулярно прорізані вздовж русла Серету.* Просування війська по каньйону – «задоволення» не надто приємне: там знаходилися *великі площі заболочених заплав, у яких ділянки були мало прохідними, часом взагалі непрохідними.* В такому випадку, потрібно по декілька раз форсувати швидку та стрімку течію Серету з одного берега на інший, який у ті часи був набагато ширший та глибший.

З огляду тактики і стратегії воєнної науки, такий рейд заздалегідь був приречений на невдачу тому, що *військо програвало у часі та сильно виснажувалося – це по-перше.* По-друге, під час форсування і подолання різних природних перешкод, *колони розтягнуться на дуже велику дистанцію.* У результаті, неможливо скоординувати сили підрозділів, бо *послабився між ними зв'язок – а командири не в змозі вчасно реагувати на непередбачувані ситуації та приймати адекватно правильні команди і рішення.*

У пріоритетних і виграшних позиціях залишався лише противник, адже він *досконало знав свої терени, мав змогу набагато краще проводити розвідку та стежити за просуванням чужого війська.* При нагоді і зручному моменті – він завжди міг завдати *серйозних, навіть локальних ударів із тилу та фланків по роз'єднаних та розтягнутих на велику дистанцію силах.* Тому для противника, успішною перемога буде навіть тоді, коли *навіть не проведе навіть жодної вирішальної битви.*

Такий необдуманий тактичний маневр Леська, сприяв до *деморалізації та паніки у військовому стані князя.* Зазвичай, у таких випадках військова одиниця перетворилася на *збіговисько і велику неконтрольовану масу людей, яких без великих зусиль можна легко знешкоджувати, а в кінцевому підсумку – остаточно ліквідувати.*

Таким чином, лінгвістичний аналіз матеріалів вивчення топонімії не дають жодних підстав вважати, що літописний *Моклеков* знаходився поблизу с. Біла Чортківського р-ну Тернопільської обл. Внаслідок ономастичного дослідження слід вважати, що в давньоруський час городище Біла I могло носити назву *Батурь* чи *Батуровъ*, а городище Біла III – *Чернь* [7, с. 48].

Для доказової бази та підтвердження того, що літописний *Моклеков* не знаходився на трьох городищах в с. Біла, подаються дані особливостей *геологічного формування, географічних досліджень ландшафтних зон довколишніх територій та фактори тактики і стратегії науки воєнного мистецтва.*

Оскільки літописець правильно зазначив розташування населених пунктів у географічній послідовності – то *Моклековъ* знаходився у проміжку *Тербовля-Збараж.* Тому для локалізації *Моклекова* необхідні нові археологічні розвідки, детальніше проаналізувати місцеву топонімію, *опрацювати стару краєзнавчу літературу та архівні джерела.* Але це тема для нової, окремої статті.

Тому моя порада фахівцям, які займаються питаннями локалізації географічних літописних назв: для того, щоб надалі *не допускати аналогічних помилок у визначенні місцезнаходжень давніх ойконімів (на прикладі літописного Моклекова),* необхідно у першу чергу звертатися по допомогу за консультаціями і порадами до спеціалістів у галузі *лінгвістично-мовознавчої дисципліни – ономастики.*

- Гал.-Вол. – Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. / За ред. М.Ф. Котляра. – Київ: «Наукова думка», 2002. – 400 с.
- Грін. – Грінченко Б. Словарь української мови. Т. 1-4. – Київ, 1907-1909. – 2971 с.
- Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців в XIV-XVIII ст. – Київ «Наукова думка», 1988. – 172 с.
- ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – Київ: «Наукова думка», 1985. – 252 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 6 томах. Київ: «Наукова думка», 1983-2012. – Т. 1. (А-Г), 1983. – 623 с.; Т. 2. (Д-К), 1985. – 570 с.; Т. 3. (К-М), 1989. – 648 с.; Т. 6 (У-Я), 2012. – 568 с.
- Купч. – Купчинська З.О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України. – Львів: НТШ, 2016. – 1278 с. + 56 картосхем
- Літ. Рус. – Літопис Руський. / Пер. з давньорус. Л.С. Махновця, Відп. ред. О.В. Мишанович. – Київ: «Дніпро», 1989. – 591 с.
- Луч. – Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. – Київ: ВЦ «Академія», 2014.–544 с.
- Митр. Іларіон – Іларіон, митрополит (Іван Огієнко) Етимологічно-семантичний словник української мови: В 4 томах. Вінніпег: «Волинь», 1974-1994. – Т. 2. (Е-Л), 1982. – 399 с.
- Мор. – Морошкин М.Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имен. – Петербург: СПб, 1867. – 213 с.
- Онац. – Онацький Є. Українська мала енциклопедія: В: 16 книгах. – Буенос-Айрес: Адміністрація УАПЦ, 1957-1967. – Кн. 4 (Ж-Й), 1959. – 564 с.
- Рудн. – Рудницький Я. Етимологічний словник української мови: В 2 томах. – Т.1, Вип. 1-11 (А-Г). – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1962-1972. – 968 с.; Т. 2, Вип. 1-11 (Т-Ь). Торонто: Могилянсько-Мазепинська Академія Наук. – Товариство плекання рідної мови, 1982. – 1128 с.
- СГУ – Словник гідронімів України. – Київ: «Наукова думка», 1979. – 780 с.
- ССМ – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 томах. – Київ: «Наукова думка», 1977-1988. – Т. 1 (А-М), 1977. – 630 с.; Т. 2, 1978. – 591 с.
- Тимч. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови.: (У 2 книгах). – Київ-Нью-Йорк: [б.в.], 2002-2003. – Кн. 1, 2002. – 512 с.; Кн. 2, 2003. – 512 с.
- Чучк. – Чучка П. Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник. – Ужгород: «Ліра», 2011. – 432 с.
- SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – (Т. I-XV), 1880-1902. – Т. I (А-D), 1880. - 960 s.; Т. VI (M-N), 1885. - 960 s.
- Glog. – Gloger Z. Encyklopedia staropolska. – (Т. I-IV). – Warszawa, 1900-1903. – Т. I. – 1900. – 626 s.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бучко Д. Архаїчність заселення карпатського регіону і прилеглих територій за даними ойконімії. //Studia slovastika. Випуск 10. Ономастика. Топоніміка. – Ужгород: УНУ, 2009. – 207-215
2. Бучко Д. Кілька штрихів до визначення словотвору українських ойконімів (на матеріалі ойконімії Західного Поділля). //Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск ХХІХ-ХХХІ, 2011. – с. 90-93
3. Бучко Г., Бучко Д. Найдавніші ойконіми Тернопільщини і їх походження. //Рідне слово в етнокультурному вимірі. Дрогобич: Посвіт, 2011. – с. 42-51
4. Вирста Н. Слов'янські автохтонні власні імена в основах прізвищ Покуття. //Науковий вісник Чернівецького університету. 2007. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці: «Рута». – с. 119-123
5. Добрянський В.К. Нові археологічні відкриття городищ XIV та XVII ст. і фортифікаційних споруд на Західному Поділлі. //Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4 травня 2012 року). – Тернопіль: ТНПУ, 2012. – с. 47-52
6. Добрянський В. Нові дані про городища та фортифікаційні споруди на Західному Поділлі. //Археологічні студії. – Вип. 5. – Київ-Чернівці: «Черемош», 2014. – с. 354-364

7. Добрянський В. Чи знаходився літописний Моклеков поблизу с. Біла на Чортківщині: лінгвістично-етимологічний та топонімічний аспект дослідження. //Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимощука: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.). – Чернівці: ЧНУ, 2019. – 44-48
8. Котович В. Літописні ойконіми Галицького та Галицько-Волинського князівств: посесивні утворення на -ів, -ин. //Рідне слово в етнокультурному вимірі. Збірник наукових праць. – Дрогобич: «Посвіт», 2014. – с. 13-20
9. Котович В. Літописні ойконіми Галичини: принципи номінації. //Записки з ономастики, 2015., Випуск 18. – с. 357-363
10. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – Київ: «Наукова думка», 1984. – 174 с.
11. Крип'якевич І. Деякі літописні назви з Галичини. //Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1990. – с. 313-315
12. Махновець Л.Є. Іменно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний покажчик. Коментарі. //Літопис Руський. – Київ: «Наукова думка». – с. 465-580
13. Миська Р. До питання локалізації літописного Моклекова. //Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 13, 2009. – с. 255-262
14. Рудницький Я. Наростки -ище, -исько, -сько. – Вінніпег: Українська вільна Академія наук, 1967. 64с.
15. Свинко Й. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 192 с.
16. Przybyslawski W. Repertorium zabytkow przedhistorycznych na obszarze szesnastu Galicyi Wshodniej. – Lwow, 1906. – 132 s.
17. Janysz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wshodniej. – Lwow [б.в.], 1918. – 135 s.